

УДК 37.018.3

Іваненко Л. В.

ВИХОВАННЯ МИЛОСЕРДЯ ЯК КОМПЛЕКСНА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

Комплексний підхід до виховання милосердя передбачає сукупне поєднання основних проблем, задля досягнення єдиної мети. В процесі виховання милосердя такими постають проблема невідповідності нормативної бази України суспільним та освітнім запитам; низький рівень усвідомлення милосердя як однієї з базових моральних цінностей; отождошення понять "милосердя" і "благодійність/добročинність".

Ключові слова: виховання милосердя, комплексний підхід, благодійність, добročинність, моральні цінності.

Постановка проблеми. Бурхливі політичні події, що відбуваються в нашій країні, позначаються і на педагогічній практиці. Наразі надзвичайно гостро постала проблема виховання милосердя не просто як невід'ємної складової гармонійно розвиненої особистості, але й як дієвого важеля оздоровлення суспільної моралі. Сучасна педагогіка вже зорієнтована на цілісне сприйняття особистості, сформованої не на формальному залученні різнопланових підходів, а на гармонійному поєднанні тих окремих здобутків, які дозволяють розкривати найкращі грані вихованця. Відтак, доречним є залучення комплексного підходу до окремих проблем виховання.

Окремі проблеми, що виникають в процесі виховання милосердя, частково розглядалися в дослідженнях Ю. О. Глінчук [6], В. А. Шутової [17], Л. С. Ощепкової [13], Н. В. Вишнівської [3; 4], О. І. Скриль [16]. Проте увага приділялась тільки певним віковим категоріям школярів або певним соціальним умовам, в рамках яких розглядався виховний процес. Така прив'язка дослідників до певної проблеми чи вікової категорії, на нашу думку, не повною мірою відбиває проблему, що може позначитись на практичній реалізації виховання милосердя в динаміці впродовж усього періоду навчання дитини в школі. Відтак, варто застосувати комплексний підхід до виховання милосердя і змістити акценти з проблем окремих вікових категорій на загальні характеристики сучасного школяра як архетипу.

Отже, **мета даної статті** – виділити й проаналізувати базові складові комплексної педагогічної проблеми виховання милосердя.

Результати теоретичного дослідження. Для успішного вирішення завдань по вихованню милосердя, на нашу думку, доцільно розглядати поняття "виховання милосердя" як комплексну педагогічну проблему. Комплексний підхід в трактуванні професора Марціна В.С. представляє сукупне поєднання кількох проблем, об'єднаних єдиною метою [12, с. 47]. В нашому випадку метою постає виховання милосердя. Для її успішної реалізації необхідно виділити й проаналізувати низку ключових проблем, що проявляються впродовж усього процесу виховання школяра. Комплексне виховання милосердя ми також розглядаємо як цілісний феномен свідомості й діяльності сучасної особистості ("цивілізаційний архетип") [9, с. 89]. Отже, проблема виховання милосердя може визначатись як низка складних теоретичних та практичних завдань, вирішення яких назріло в сучасному суспільстві. У зв'язку з вищевикладеним нами було виділено наступні проблеми, які можна вважати ключовими у вихованні милосердя.

Наразі найголовніша з них, на нашу думку, полягає в тому, що милосердя часто не усвідомлюється моральною цінністю. Для з'ясування передумов такого сприйняття цієї важливої якості нами було проведено аналіз законодавчої бази України, якою керується суспільство взагалі та викладачі зокрема. Було встановлено, що в нормативних документах, якими керується школа у процесі виховання милосердя у дітей шкільного віку, відбувається еволюція у змістовому навантаженні концепту милосердя. Якщо на початку періоду незалежності концепт милосердя був присутній у текстах документів лише імпліцитно, як складова морального виховання, то за більше ніж двадцять років частота його вживання показово збільшується, разом розширюється і ускладнюється концептосфера. Це свідчить про зростання усвідомлення важливості ролі милосердя у виховній системі сучасного українського освітнього простору. Проте все ще варто констатувати відсутність повної узгодженості законодавчої бази України з суспільними та освітніми проблемами.

Однією з причин неналежного усвідомлення людиною милосердя як складової власної особистості, є авторитарний підхід у вихованні. Суспільна реалізація цієї надважливої якості залежить від того, яким шляхом вона була вихована у дитини. Поінформованість про милосердя не робить людину милосердною, не спонукає її до правильного прояву цієї необхідної якості, не забезпечує внутрішньої готовності боротись за добро, жертвувати чимось заради нього. Силowe, авторитарне

нав'язування дитині інформації про милосердя може спонукати діяти відповідно до правил, може навіть призвести до вироблення певного стереотипу поведінки. Але такий шлях виховання ґрунтується не на власній волі дитини, а на тиску ззовні, страху осуду чи покарання. Розглядаючи основні проблеми сучасного українського виховання, О. Вишневський зазначає, що навіть у демократичних умовах життя людина не вільна від громадської думки, від осуду інших людей. Контроль ззовні, страх покарання тощо змушує іноді людину не красти, говорити правду, часто поводитись всупереч власній волі, виявляти певні риси людини "вихованої" [2, с. 31]. Але така поведінка є штучно виробленою і нестійкою.

В умовах сьогодення, при спрямуванні вектору педагогіки до свободи волі дитини дуже важливо спонукати її виробити власний механізм морального самоконтролю, самообмеження, за участю власно волі і розуму. Тільки в тому разі, коли дитина прийме милосердя як частинку свого Я, вона зможе виробити свої принципи, а зовнішні вимоги перестануть бути головними. Такі школярі не будуть здатні заподіяти зла, бо не терпітимуть його ані в собі, ані в інших. Вони будуть реалізовувати внутрішнє милосердя через допомогу іншим, оскільки це стане їх невід'ємною внутрішньою потребою. Крім того, стереотипи поведінки, сформовані в умовах страху, швидко і легко розпадаються в умовах необмеженої свободи вибору. Тому виховання милосердя неможливо реалізувати авторитарними методами, оскільки вони не формують у дитини власну позицію.

Вирішення даної проблеми чимало дослідників пов'язують з християнським вихованням у школі. Так В. Кириленко [10, с. 137]. Л. Вознюк, О. Савчук та інші дослідники відмічають, що школа в пошуках методів виховання має дедалі активніше звертатись до напрацьовань християнської педагогіки, обираючи такі християнські цінності, як милосердя, гуманність, доброзичливість, толерантність, співпраця, взаємодопомога, моральність, відкритість за пріоритет у вихованні школяра [5; 14, с.64]. Тому одним з найважливіших завдань вчителя сучасної школи є виховання особистості школяра через узгодження християнських цінностей із загальнолюдськими.

Саме християнська етика наголошує на тому, що милосердні люди дуже чутливі. До дару милосердя включається добродійність, м'якість і поблажливість. Метою милосердя у християнській етиці проголошується співчуття і допомога людям. Дар милосердя – особливий: це дар відчувати, де зараз людина і що вона переживає і водночас дар допомагати, підтримувати її. Милосердні люди здатні відчувати, коли іншій людині болить, коли їй погано чи страшно. Такі люди здатні не просто це відчутти, але і безпосередньо долучитись до практичної діяльності по реалізації милосердя.

Водночас варто усвідомлювати, що виховання милосердя як складової християнської етики, наражатиметься на проблему низького рівня духовності сучасного суспільства, слабкі релігійні традиції. Якщо у провідних європейських країнах милосердя історично є вагомою частиною релігійного виховання, то в Україні ці традиції були на довгий час перервані радянським тоталітаризмом. Відтак, проблема виховання милосердя (а разом з ним і таких складових християнської етики як терпимість, покаєння, уміння прощати), тільки-но починає вибиратись із манівців педагогічної практики.

Ще одна проблема, яка витікає з низького рівня усвідомлення милосердя як невід'ємної складової морально зрілої особистості і пов'язана з реалізацією цієї якості в повсякденні, полягає в тому, що частина дітей (особливо підлітків) соромляться виявляти милосердя. Діти часто самі насміхаються над виявами милосердя з боку однолітків, вважаючи такі жести проявом слабкості характеру. Посилаючись на класифікацію професора Марціна В. С. який в залежності від масштабу завдань, що виникають, розрізняє глобальні, національні, регіональні, галузеві та міжгалузеві проблеми [12, с. 41], дану проблему можна віднести до глобальних. Подолати ж її цілком можливо на регіональному, і, відповідно, національному рівнях шляхом розробки та реалізації відповідних програм.

Однією з ключових проблем виховання милосердя є підміна понять "милосердя" і "благодійність" ("доброчинність"). Причому нерідко ці поняття плутають не тільки школярі, але й викладачі та вихователі. Закон України "Про благодійну діяльність та благодійні організації" визначає благодійну діяльність як добровільну особисту та/або майнову допомогу для досягнення визначених Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку [7]. Цей закон визначає загальні засади благодійної діяльності в Україні, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму і, зокрема, милосердя. Благодійна діяльність почала набувати особливого розвитку в Україні зі здобуттям нею незалежності і відродженням православних духовних цінностей. Почали створюватись численні благодійні організації і фонди, ефективність діяльності яких зумовлюється внутрішньою мотивацією як тих людей, що там працюють, так і соціуму в цілому.

Проте через штучний ажіотаж навколо благодійності, як модної тенденції останніх років, така допомога часто втрачає свою якість. Процес інституціоналізації благодійності ще триває а, відтак, спеціалісти вказують, що непрофесійна благодійність часто має негативні наслідки. Зокрема, працівники дитячих будинків вказують на приклади "шкідливої" благодійності, коли благодійники просто привозять пакунки, фотографуються з ними і навіть не намагаються поспілкуватись із дітьми, подарувати їм часточку свого тепла, уваги [15]. Таким чином допомога надається як показова матеріальна акція, позбавлена духовної складової. Адже найважливіший елемент благодійності – це тепле спілкування.

Якість благодійної допомоги має визначатись тим слідом в душі дитини, який залишає благодійник. Саме в цьому і полягає моральна сторона благодійності. Це і варто особливо враховувати у практиці шкільного виховання. Надання благодійної допомоги може стати вагомим важелем виховання милосердя тільки в тому разі, коли школяр усвідомлено долучається до спілкування з бенефіціарієм, проводить із ним певний час і проникається його турботами і потребами.

Відомий вітчизняний педагог К. Д. Ушинський свого часу вже акцентував особливу увагу на необхідності розвитку саме внутрішнього милосердя, а не зовнішніх його проявів у вигляді добродійності або простої ввічливості. Зовнішні прояви моралі він називав формальними відповідями суспільним запитам і нормам. Натомість саме внутрішні переконання вважав справжніми, щирими і, зрештою, визначальними в житті людини, в її прагненні до щастя. Його погляди знайшли відображення і в студіях сучасних дослідників.

За об'єктивним змістом поняття "благодійність" досить близьке до милосердя, проте розглядати його просто як вияв останнього було б неправомірно, оскільки у своїй екзистенційній основі вони не обов'язково збігаються, хоча милосердя також можна визначити як діяльне прагнення допомогти кожному, хто має в тому потребу. Я. Буздуган також зазначає, що як благодійність так і милосердя має високу етичну цінність, моральна вартість якої незамінна. Щоб залишатися на притаманній їм моральній висоті, вони мають поєднуватися з повагою до кожного адресата, інакше буде втрачено їхній позитивний духовний сенс [1, с.8].

В контексті концептуального підходу благодійність є складовою фрейму милосердя. Як ми вже зазначали раніше, фрейм – це оперативна одиниця свідомості. Саме фрейм спонукає людину до реалізації концептуального змісту милосердя. Іншими словами, саме фрейм милосердя і забезпечує конкретні дії, милосердні вчинки людини. В ході виховання милосердя у школяра формується певна когнітивна модель поведінки (фрейм-сценарій), який і визначатиме конкретні дії в ситуації, що потребує прояву милосердя. Тобто благодійність може бути складовою концепту милосердя, але водночас може залишитись поза рамками фрейму милосердя. Люди, які надають гуманітарну допомогу і при цьому не проникаються емоційно співчуттям до того, кому допомагають, не стають більш милосердними. Така благодійність є суто зовнішнім проявом і не поширюється на внутрішні душевні якості. Така благодійність не є актом милосердя.

Якщо в роки незалежності добродійність пов'язувалась частково з релігійно-духовною сферою, то останні політичні події в Україні суттєво змінили змістове наповнення благодійної діяльності і призвели до масового збільшення численних відповідних організацій по допомозі не тільки військовим, але й біженцям. Наразі мало в не в кожному класі з'являються діти з окупованих територій, які потребують уваги й допомоги з боку однолітків і вчителів. Останнім це дає можливість безпосередньо залучати своїх вихованців до надання необхідної допомоги новим товаришам, проводити в цьому напрямку належну роботу. Саме таке тісне спілкування з бенефіціаріями і дає підґрунтя для формування справжнього широкого милосердя.

В контексті сьогоденної непростой політичної ситуації поширеним різновидом благодійництва стає волонтерство, що включає традиційні форми взаємодопомоги та самопомоги, яка здійснюється на благо громадськості без розрахунку на матеріальну винагороду. До волонтерської діяльності наразі активно залучаються і школярі, які можуть свій вільний час присвятити збору матеріальної допомоги.

Висновки. Милосердя наразі включено до переліку скоріше не стільки обов'язкових складових, скільки до ідеальної моделі виховання всебічно розвиненої гармонійної особистості. В архетипі сучасного школяра концепт милосердя має здебільшого зовнішнє вираження і вкрай слабкий зв'язок з мотиваційно-потребовою і ціннісно-смісловною сферами, що зумовлює низький ступінь усвідомленості його як необхідної складової морального виховання. Також до найбільших проблем можна віднести низький рівень авторитету милосердя в суспільстві та ототожнення його з матеріальною благодійністю.

Перспективи подальшого дослідження. Усвідомлення основних проблем виховання милосердя – це вже крок до їх вирішення. Безперечно, подолання цих проблем потребує об'єднання зусиль не тільки батьків і школи, але й широкої громадськості, розробки конкретних форм і методів подолання. Якщо розглядати соціальний контекст цієї проблеми, то можна чітко виділити глобальний, національний, регіональний та локальний його виміри. У зв'язку з цим найближчим часом доцільно зосередити особливу увагу на регіональному аспекті роботи по вихованню милосердя.

Використані джерела

1. Буздуган Я. Правова характеристика благодійності, благодійництва та благодійної діяльності / Я. Буздуган // Віче. – 2011. – Лютий. – № 4. – С. 7–10.
2. Вишневський О. Мораль і так зване моральне виховання // Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. – Львів, 1996. – С. 27–37.
3. Вишнівська Н.В. Специфіка виховання милосердя в учнів початкових класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів / Н.В. Вишнівська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць. – Випуск 15. Книга II. – С. 116–124.

4. Вишнівська Н. В. Поняття милосердя і його виховання у дітей // Вісник психології і педагогіки [Електронний ресурс] : Збірник наук. праць / Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. – Випуск 4. – К., 2010. – Режим доступу: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць.-Випуск_4
5. Вознюк Л.В. Компетентісний підхід в розвитку особистості школяра [Електронний ресурс] / Л.В. Вознюк, Дніпропетровська ОДА. – Режим доступу: <http://www.adm.dp.ua/OBLADM/obldp.nsf/archive/7B56CF1D1619DFAEC225798800314C04?opendocument>. – Дата звернення: 06.10.2014.
6. Глінчук Ю. О. Виховання милосердя у дітей молодшого шкільного віку в умовах кардіоревматологічного санаторію. Автореферат ... дис. канд. пед. наук. – Вінниця, 2011. – 22 с.
7. Закон України Про благодійну діяльність та благодійні організації [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 25. – ст. 252. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>. – Дата звернення: 16.09.2014.
8. Іваненко Л. В. Милосердя як концепт / Л.В. Іваненко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2014. – № 4 (287) лютий. – С. 186–194.
9. Іваненко Л. В. Милосердя як складова цивілізаційного архетипу сучасного школяра / Л.В. Іваненко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету Вип. 115. Серія Педагогічні науки. – Чернігів, 2014. – С. 88–91.
10. Кириленко В. Проблема агресії молодших школярів на сучасному етапі в теорії та практиці соціальної роботи / В. Кириленко // Освіта регіону. – 2011. – № 5. – 2011. – С. 135–140.
11. Малишевська І. А. Актуальні проблеми сучасної корекційної педагогіки [Електронний ресурс] / І. А. Малишевська. – Режим доступу: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/1641/1/Aktualni%20problemy%20suchasnoi%20KP.pdf>. – Дата звернення: 10.10.2014.
12. Марцин В. С. Основи наукових досліджень / В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко. – Л. : Росмус-Поліграф, 2002. – 128 с.
13. Ощепкова Л. С. Педагогические условия воспитания и развития милосердия у младших школьников : дис. ... канд. пед. наук / Л.С. Ощепкова. – Пермь, 2001. – 171 с.
14. Савчук О.В. Динаміка ціннісний орієнтацій української молоді / О.В. Савчук // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки – 2012. – № 16. – С. 60–67.
15. Серєда О. Мода на благодійність Електронний ресурс / О. Серєда; блог Д. Ніколаєва "Милосердя". – Режим доступу: <http://miloserdie.in.ua/o-волонтерской-работе/мода-на-благодійність-на-благо-чи-на-шк>. – Дата звернення: 28.09.2014.
16. Скриль О. І. Милосердя як необхідна складова формування особистості підлітка [Електронний ресурс] / О.І. Скриль. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2011/Pedagogica/3_82707.doc.htm – Дата звернення: 06.10.2014.
17. Шутова В.А. Педагогические условия воспитания милосердия у детей младшего возраста : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук. – Смоленск, 1999. – 21 с.

Ivanenko L.

EDUCATION TO MERCY AS INTEGRATED MODERN EDUCATIONAL PROBLEM

Nowadays the problem of education to mercy is important not only as an integral component of the harmonious development of the individual, but also as an efficient mechanism for recovery of public morality. The purpose of the article is to identify and analyze the basic components of education to mercy as a comprehensive educational problem.

In our opinion, it is useful to consider the concept of "education to mercy" as a comprehensive pedagogical problem, as such approach represents the cumulative combination of a number of difficult theoretical and practical problems united in one purpose to recover morality of modern society.

Currently the main problem in our opinion, is that charity is often not recognized as moral value. We have analyzed the main Ukrainian law of more than twenty years. It was found out that the frequency of usage of this concept increases and at the same time it becomes more complicated. This indicates a growing awareness of its importance in educational system of modern Ukraine. It is stated that education to mercy can not be implemented by authoritarian means, as they do not form a child's own position. Another problem that goes out from the low level of awareness of mercy as an integral part of a moral mature person is that some children (especially teenagers) are shy to reveal mercy.

Mercy is currently included in the list of rather ideal model of education than as necessary component of a totally developed harmonious personality. In the archetype of a modern pupil the concept of mercy has largely outward expression and very little connection with motivational need and value-sense sphere, which leads to a low level of awareness of it as a necessary component of moral education. One more problem which needs solution is identification of the concepts of "charity" and "philanthropy / charity."

Key words: concept of mercy, education to mercy, integrated approach, charity, moral values.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2014